ISSN: 2522-9699, 2616-5007

32. Osberg, D & Biesta, GJJ 2008, 'Beyond Presence: Epistemological and Pedagogical Implications of "Strong" Emergence', *Interchange*, vol. 39, no. 1, pp. 31–51. Available at : <https://doi.org/10.1007/s10780-008-9037-4>. [18 May 2026].
33. Taylor, C 1989, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
34. Waldenfels, B 2007, *The Question of the Other*, State University of New York Press, Albany, NY.

Надійшло до видання / Received *22.05.2026*
Прийнято до друку / Accepted *10.06.2026*

Анотація.

Актуальність теми дослідження. *Сучасна епістемологічна ситуація*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.59(5-6)-4
УДК 165:001.3]:004.77

СУЧАСНА ПАРАДИГМА ЗНАННЯ В УМОВАХ НОВОГО ПРОСВІТНИЦТВА ТА ВИКЛИКІВ ЦИФРОВОГО ПОВОРОТУ

Д. Б. Свириденко
О. С. Тесля

визначається співіснуванням двох процесів, які одночасно підсилюють і обмежують один одного. З одного боку, зростає суспільна потреба у відновленні нормативної сили розуму та здатності до критичного судження в умовах інформаційного перенасичення. З іншого, цифрові технології радикально змінюють матеріальні умови появи знання, перетворюючи його на розподілений, швидкісний і глибоко опосередкований процес. У цьому зіткненні виникає ризик заміни достовірності знання його функціональною зручністю або швидким поширенням інформаційного продукту. Саме тому філософське осмислення нової парадигми знання стає необхідним інструментом можливості збереження пізнавальної спроможності людини.

Постановка проблеми. *Класична парадигма знання, що опиралася на автономного суб'єкта, стабільні інституції та відносно повільні ритми верифікації, втрачає універсальну пояснювальну силу. Знання сьогодні існує як динамічна, рухлива конфігурація даних, відкрита до постійної ревізії. Це породжує фундаментальне питання про те, як можливе збереження просвітницького імпульсу критичної раціональності всередині середовища, де сама технічна інфраструктура стає співучасником пізнавального акту.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *У статті аналізуються джерела, які досліджують окремі аспекти зазначеної трансформації. С. Пінкер [9] послідовно обґрунтовує актуальність класичних просвітницьких цінностей і показує, як вони можуть бути переосмислені у відповідь на сучасні кризи. М. Габріель та співавтори [3] розвивають ідею майбутньо-орієнтованої гуманітаристики, здатної примирити теорію і практику та вийти за межі університетських стін. П. Кауфман [6] акцентує увагу на боротьбі за вільний доступ до знання як ключовій умові нового просвітницького проекту, чим стверджує принцип епістемічної справедливості.*

З іншого боку, цифрові трансформації знання глибоко осмислюються в дослідженнях Л. Флоріді [1; 2]. Крізь призму ідеї концептуального дизайну він демонструє, як цифрове середовище змінює саму природу суб'єкта пізнання. І. Уерта Кастільйо [4] дає змогу побачити, яким чином класична просвітницька архітектура знання витісняється інфраструктурно опосередкованими умовами сприйняття й обґрунтування. П. Яндрич і Дж. Нокс [5] фіксують постцифровий поворот, у якому виникають нові епістемні моделі. Б. Латур [7] пропонує розглядати знання як колективний процес конструювання фактів,

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

що особливо релевантно для мережевих середовищ.

***Метою** статті є філософська реконструкція сучасної парадигми знання як синтезу ціннісних настанов Нового Просвітництва та зрушень, спричинених цифровим поворотом.*

***Виклад основного матеріалу.** В роботі розглядається перехід від класичного образу автономного, ізольованого суб'єкта до суб'єкта, що діє всередині, висловлюючись латурівською лексикою, гібридних мереж. Аналізується трансформація критеріїв достовірності, зміна форм знання та поява нових етичних вимог до пізнавальної діяльності. Особлива увага приділяється освітньому простору як місцю, де ціннісний імпульс відповідального судження зустрічається з цифровою інфраструктурою і формує нову практику збирання смислу.*

***Висновок.** Сучасна парадигма знання постає як відкрита, реляційна та ціннісно навантажена структура. Вона зберігає спрямованість на істину й критику, але реалізує їх уже не в ізоляції, а в постійному діалозі з даними, відмінними епістемічними моделями та іншими агентами. Ключовим завданням стає створення освітніх і пізнавальних середовищ, у яких цифрові інфраструктури розширюють, а не звужують простір критичного судження.*

***Ключові слова:** Нове Просвітництво, цифрове Просвітництво, цифровий поворот, філософія інформації, реляційне знання, епістемологія, критичний розум.*

MODERN PARADIGM OF KNOWLEDGE IN THE CONDITIONS OF NEW ENLIGHTENMENT AND THE CHALLENGES OF THE DIGITAL TURN

Denys Svyrydenko
Oleksandr Teslya

Abstract.

***Relevance of the research topic.** The modern epistemological situation is determined by the coexistence of two processes that simultaneously reinforce and limit each other. On the one hand, there is a growing social need to restore the normative power of reason and the ability to make critical judgments in conditions of information overload. On the other hand, digital technologies radically change the material conditions for the emergence of knowledge, turning it into a distributed, fast and deeply mediated process. In this collision, there is a risk of replacing the reliability of knowledge with its functional convenience or the rapid spread of the information product. That is why the philosophical understanding of the new paradigm of knowledge becomes a necessary tool for the possibility of preserving human cognitive capacity.*

***Problem statement.** The classical paradigm of knowledge, which relied on the autonomous subject, stable institutions and relatively slow rhythms of verification, is losing its universal explanatory power. Knowledge today exists as a dynamic, mobile configuration of data, open to constant revision. This raises the fundamental question of how it is possible to preserve the educational impulse of critical rationality within an environment where the technical infrastructure itself becomes an accomplice in the cognitive act.*

***Analysis of recent research and publications.** The article analyzes sources that explore individual aspects of the aforementioned transformation. S. Pinker [9] consistently substantiates the relevance of classical educational values and shows how they can be rethought in response to modern crises. M. Gabriel et al. [3] develop the idea of a future-oriented humanities that can reconcile theory and practice and go beyond university walls. P. Kaufman [6] focuses on the struggle for free access to knowledge as a key condition for a new educational project, thereby emphasizing the principle of epistemological justice.*

On the other hand, digital transformations of knowledge are deeply understood in the research of L. Floridi [1; 2]. Through the prism of the idea of conceptual design, he demonstrates how the digital environment changes the very nature of the subject of knowledge. I. Huerta Castillo [4] allows us to see how the classical educational architecture of knowledge is being supplanted by infrastructurally mediated conditions of perception and justification. P. Jandrich and J. Knox [5] record the post-digital turn, in which new epistemic models emerge. B. Latour [7] suggests considering knowledge as a collective process of constructing facts, which is especially relevant for network environments.

***Research task** of the article is the philosophical reconstruction of the modern paradigm of knowledge as a synthesis of the value orientations of the New Enlightenment and the shifts*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

caused by the digital turn.

Main material presentation. *The paper examines the transition from the classical image of an autonomous, isolated subject to a subject operating within, to use Latourian vocabulary, hybrid networks. The transformation of reliability criteria, changing forms of knowledge, and the emergence of new ethical requirements for cognitive activity are analyzed. Particular attention is paid to the educational space as a place where the value impulse of responsible judgment meets the digital infrastructure and forms a new practice of collecting meaning.*

Conclusion. *The modern paradigm of knowledge appears as an open, relational, and value-laden structure. It retains a focus on truth and criticism, but realizes them no longer in isolation, but in constant dialogue with data, different epistemic models, and other agents. The key task is to create educational and cognitive environments in which digital infrastructures expand, rather than narrow, the space of critical judgment.*

Key words: *New Enlightenment, digital Enlightenment, digital turn, philosophy of information, relational knowledge, epistemology, critical thinking.*

Актуальність теми. Ми живемо в час, коли різні сили історії одночасно набирають обертів і взаємно посилюють одна одну. Однією з таких сил наразі є прагнення відновити довіру до людського розуму, до науки і до здатності людини виносити відповідальні, критичні судження. Саме це прагнення дедалі частіше у соціогуманітарному дискурсі називають Новим Просвітництвом. Іншою силою є цифровий поворот, який докорінно змінює самі матеріальні й символічні підвалини, на яких знання взагалі може народжуватися, циркулювати й, у підсумку, набувати статусу істинного.

Ця подвійна динаміка породжує особливу історичну конфігурацію, пов'язану зі зміною статусу епістемічних структур. Знання, яке вже не обмежується внутрішнім змістом свідомості людини і не зводиться лише до підсумку методичної роботи дослідника, поступово перетворюється на подію. Воно стає результатом живої взаємодії між людиною і технологіями, а відтак, вливається в горизонт процесуальності, що розгортається тут і зараз, у реальному часі.

Взяти хоча б те, як сьогодні народжується науковий факт. Колись він виникав у тиші кабінету чи лабораторії, проходив через друковану сторінку книги і лише потім ставав надбанням спільноти. Нині той самий факт може з'явитися як результат одночасної роботи тисяч сенсорів, мовних моделей і дослідницьких мереж. Він живе в хмарі, оновлюється щомиті й одразу входить у глобальний обіг. Така ситуація змушує філософію по-новому ставити питання про природу самого знання і акцентувати увагу на тому, що означає "знати" в епоху, коли знання стає подією мережі.

Саме тому філософська рефлексія щодо сучасної парадигми знання набуває особливого значення. Від глибини цієї рефлексії залежить, чи зможе людство зберегти здатність орієнтуватися у світі, що стрімко ускладнюється, і чи залишиться воно господарем власного пізнавального процесу.

Постановка проблеми. Сутність проблеми сучасної парадигми знання виявляється в глибокому розходженні між успадкованими епістемічними моделями та реальною практикою пізнання. Класичне Просвітництво будувало свій образ знання навколо фігури окремої особистості. Це був той суб'єкт, який, послуговуючись публічним використанням розуму, був здатний сягати універсально значущих істин.

Сьогоднішня ситуація виглядає інакше. Пізнавальний процес включає множину епістемічних учасників: окрему людину, дослідницькі колективи, автоматизовані системи обробки даних, глобальні інформаційні мережі тощо. Швидкість, з якою дані циркулюють, часто випереджає можливості індивідуальної рефлексії. Водночас, виникають нові форми влади над знанням, що здійснюється через контроль над потоками інформації, через надання пріоритету одним джерелам і притлумлення інших, через формування самої "картини світу" за допомогою складних обчислювальних процедур.

Практичний бік цієї проблеми відчутний усюди. Ми спостерігаємо кризу довіри до експертного знання, коли навіть перевірені наукові висновки наштовхуються на хвилі недовіри. Значно відчутнішою є епістемічна несправедливість, яка полягає в тому, що одні спільноти мають доступ до якісних джерел і інструментів, інші ж залишаються на периферії. Уявлення про реальність дедалі частіше формуються автоматизованими схемами, які

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

відбирають, сортують і подають інформацію відповідно до власних внутрішніх критеріїв. У цих умовах існує реальна загроза, що глибина розуміння врешті-решт поступиться місцем поверхневій, швидкій обробці потоків даних. Слід відмітити, що поверхневості, про яку йдеться, не властиве те, до чого закликали ті ж таки постмодерністи. Вона радше виступає результатом алгоритмічного прискорення і функціонального спрощення пізнавальних процесів, внаслідок яких те, що називають знанням, перетворюється на швидкий, зручний, але позбавлений змістовності інформаційний продукт.

Для того, щоб уникнути повного нівелювання знання, необхідно виробити концептуальну рамку, здатну зберегти просвітницький імпульс критичної раціональності всередині нової структури існування знання – структури, в якій знання є реляційним, процесуальним і глибоко вплетеним у технологічні середовища. Така рамка має допомогти відповісти на питання: як можливе відповідальне судження в умовах, коли саме середовище пізнання стає співучасником пізнавального акту?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні філософські дослідження демонструють активне осмислення обох полюсів зазначеної проблеми. С. Пінкер [9] у дослідженні “Просвітництво сьогодні” обґрунтовує й актуалізує історичну ефективність просвітницьких аксіологічних констант, цінності розуму, науки, гуманізму та прогресу, демонструючи їхню здатність забезпечувати розвиток навіть в умовах сучасних криз.

У світлі дослідження цифрових трансформацій, варто відзначити значний внесок Л. Флоріді [1; 2]. Його концепція інформаційної онтології та “інфоргів”, або ж інформаційних організмів, чітко показує, що цифрове середовище суттєво змінює саму природу суб’єкта знання. Сучасні дослідження цифрової епістемології, зокрема праці І. Уерти Кастільйо [4] та інших авторів, фіксують перехід від логоцентричної й механоцентричної парадигм до кібернетичної. У межах цієї нової парадигми знання виникає як результат зворотних зв’язків між людиною, даними та алгоритмами.

Водночас залишається недостатньо розробленим питання про внутрішню узгодженість просвітницького ідеалу автономії розуму з цифровою реляційністю знання. Саме ця лакуна визначає новизну запропонованого дослідження.

Постановка завдання. Завдання даної статті полягає у філософській реконструкції сучасної парадигми знання як динамічної єдності двох процесів: ціннісного оновлення просвітницького проекту та трансформації, спричиненої цифровим поворотом. Для цього необхідно: окреслити ключові характеристики Нового Просвітництва як епістемічної моделі; проаналізувати зміни в статусі знання, що виникають унаслідок цифрової медіації; продемонструвати, яким чином критичний розум здатен зберігати свою нормативну силу всередині інформаційної структури; окреслити перспективи формування епістемічно справедливої та ціннісно відповідальної парадигми знання.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Нове Просвітництво народжується в освіті як жива відповідь на умови, у яких знання сьогодні існує. Воно бере свій початок від класичного Просвітництва, зберігаючи глибоку довіру до розуму, науки й людської гідності: “Епоха була розмаїттям ідей… але чотири теми об’єднують їх: розум, наука, гуманізм і прогрес. Найголовніше – розум. Розум є беззаперечним” [9, с. 8]. Проте Нове Просвітництво переносить ці цінності в принципово інший простір, туди, де учень уже діє не наодинці з книгою, а всередині мереж даних, цифрових платформ і спільних інтелектуальних зусиль, спрямованих на вирішення конкретної задачі (що додатково підкреслює відмінність сучасності від ефемерності теоретизувань класичної парадигми).

Класичне Просвітництво бачило в учневі автономного індивіда, здатного через друковане слово й публічну дискусію сягати універсальних істин. Нове Просвітництво бере цей імпульс свободи і розгортає його інакше. Свобода тут означає вміння відповідально рухатися всередині складних інформаційних середовищ, зберігати критичну дистанцію й брати на себе наслідки того знання, яке створюється разом з іншими.

У цьому просторі розум постає моральною практикою. Він поєднує інтелектуальну чесність із готовністю відповідати за якість того результату, що учень отримує з даних, інструментальних розробок чи колективної вивірки. Знання більше не виглядає готовим результатом. Воно постає як процес спільної роботи людини, відкритих джерел, цифрових середовищ і живої дискусії.

Освіта в такому разі вчить не лише засвоювати готові факти, а й збирати смисл у

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

рухомих мережах. У цих мережах кожен учасник має реальний вплив на результат, а тому й на подальший розвиток. Відтак, можна вважати, що будь-який прогрес буде вимірюватися тим, наскільки освітнє середовище здатне сформувати людину, яка зберігає гідність і свободу судження саме там, де інформація рухається надшвидко, і тим самим впливає на остаточне рішення у визначенні конфігурації знання. Так Нове Просвітництво в освіті стає практикою формування людини, здатної зберігати свободу й відповідальність в умовах, в яких знання існує як подія, що постає з динамічної мережі.

Сучасна парадигма знання народжується в освітньому просторі там, де ціннісний імпульс критичного, а відтак відповідального судження зустрічається з цифровою структурою пізнання і разом створює новий спосіб формування науковця. Розум зберігає свою класичну силу, проте тепер він дедалі більше зростає всередині мережі, з-поміж колективних форм інтелекту і в постійному сусідстві з технічними учасниками навчального процесу. Він стає практикою, яка потребує відкритих освітніх ресурсів, можливості перевіряти автоматизовані процедури оцінювання та розвиненої культури аргументації, що розгортається всередині наукових спільнот.

Л. Флоріді пропонує дивитися на знання в інформаційному середовищі як на концептуальний дизайн [1]. Реальність дає дані як матеріал із певними властивостями, а вже пізнавальний акт учня чи студента перетворює їх на смислову структуру: “Семантична інформація – це добре сформовані, значущі та правдиві дані. Знання – це релевантна семантична інформація, належним чином врахована…” [1, xiii]. Уявімо студента-еколога, який працює з даними міських сенсорів, що вимірюють якість повітря. Самі сенсори лише фіксують показники. Знання з’являється тоді, коли ці цифри проходять через карти забруднення, порівняння з попередніми рядами показників і врешті стають обґрунтованою пропозицією для місцевої громади. У такому випадку знання є зібраним: воно народжується як результат спільної роботи людини, сенсорів, можливостей освітньої платформи й перспективи подальшого обміну в мережі фахівців. Студент у цій ситуації виступає окремою ланкою в мережі взаємозв’язків, що розділяє інфосферу з іншими природними й штучними агентами. Достовірність результатів буде вимірюватися здатністю створеної моделі орієнтуватися на дію, залишатися передбачуваною і відкритою до подальшої перевірки.

Така конфігурація відкриває простір для нових форм спільного навчання. Коли учні з різних регіонів одночасно досліджують одну кліматичну базу даних, або студенти разом аналізують потоки з відкритих наукових архівів, знання стає спільним, рухливим і здатним до самокорекції. У цьому випадку особливої освітньої ваги та показовості набуває епістемічна справедливість, на якій свого часу наголошувала М. Фрікер. Цей тип справедливості залежить від того, хто має доступ до інтерпретації роботи автоматизованих процедур і алгоритмів, хто може поставити під сумнів їхні результати, і хто здатен втрутитися в сам процес їхнього функціонування. Саме від відповіді на ці питання залежить, чи слугуватиме цифрове освітнє середовище розширенню простору відповідального судження, чи залишиться простором поверхневого споживання інформації, у якому критичне мислення поступається місцем швидким і зручним алгоритмічним відповідям.

Таким чином, сучасна парадигма знання виходить на рівень реляційності та процесуальності. Вона зберігає спрямованість на істину, критику й поступ, реалізуючи їх у середовищі, де знання виникає як подія в мережі, а суб’єкт освіти бере участь у постійному діалозі з даними, моделями та іншими агентами: “Чим користуються [знання] і чого бракує [інформації] … це мережа взаємних відносин, які дозволяють одній її частині відповідати за іншу. Розбийте це, і ви залишитеся з купою істин або випадковим списком бітів інформації, які не можуть допомогти зрозуміти реальність, яку вони прагнуть вирішити” [1, с. 288]. Практичне завдання цієї парадигми в освіті полягає в тому, щоб цифрові інфраструктури розширювали можливості відповідального судження та робили колективний інтелект інструментом розв’язання нагальних проблем людства.

Б. Латур пропонує дивитися на знання не як на готовий і самодостатній результат, а як на тривалий процес перекладу й залучення. У дослідженні “Наука в дії” він показує, що факти набувають сили лише тоді, коли різні актори (люди, інструменти, тексти, протоколи, вимірювальні прилади тощо), взаємно “записують” одне одного й утворюють стійкі ланцюги взаємозв’язків [7]. Знання ніколи не існує у чистому вигляді, воно завжди є результатом колективної роботи, у якій матеріальні й технічні умови відіграють не меншу роль, ніж людська думка: “Конструювання фактів є настільки колективним процесом, що ізольована

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

особа будує лише мрії, твердження та почуття, а не факти" [7, с. 41]. Саме тому Б. Латур наполягає на необхідності досліджувати науку "в дії", принаймні до того моменту, коли факти згортаються в "чорні скриньки" і починають сприйматися як самоочевидні.

У цифровому середовищі ця конфігурація набуває ще більшої релевантності. Алгоритми, сенсори, бази даних і мовні моделі виступають повноцінними акторами мережі. Вони не просто "допомагають" людині, а активно формують умови, за яких знання взагалі може з'явитися. Відтак, сучасна парадигма знання зберігає критичну дистанцію просвітницького розуму і, водночас, відкрито визнає свою залежність від матеріальних і технічних умов. Знання стає процесуальним, відкритим до ревізії, чутливим до контексту й ціннісно орієнтованим.

Б. Латур наголошує, що сучасність постійно створює гібриди, або ж складні переплетення природного і штучного, людського і технічного. Освіта в умовах Нового Просвітництва може робити цей процес більш видимим і прозорим. Коли учень бачить, з чого саме сформовано той чи інший висновок, які дані, або ж які моделі чи процедури перевірки брали участь у його появі, він вчиться не лише змісту, а й мистецтву збирання знання [7]. Саме ця здатність "розбирати" і "збирати" мережі взаємозв'язків стає ключовою компетентністю відповідального судження в епоху цифрового повороту.

У дослідженні "На шляху до Нового Просвітництва" М. Габріель [3] та інші автори стверджують, що саме гуманітарні науки здатні породити такий концептуальний інструментар, який нарешті буде спроможним примирити теорію та практику. Для цього дослідники закликають гуманітарні науки сміливо виходити за межі університетів і брати участь у найнагальніших дебатах, що стоять перед людством сьогодні. Йдеться про міждисциплінарний, трансформативний і конструктивний спосіб участі, орієнтований на майбутню перспективу, а, відтак, виважене прийняття рішень сьогодні. Фактично автори пропонують своєрідний план того, як соціальні зміни можуть стати інклюзивними, справедливими та спрямованими на благо як людей, так і нелюдських агентів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження дозволяє сформулювати кілька ключових положень, що становлять концептуальну рамку, в межах якої вагомості набувають просвітницькі ідеали розуму. Сучасна парадигма знання формується на перетині двох потужних історичних сил, а саме прагнення відновити довіру до розуму й критичності судження, та цифрового повороту, що змінює самі умови виникнення і циркуляції знання. У цьому новому просторі знання перестає бути виключно внутрішньою справою окремої свідомості чи кінцевим продуктом методичної роботи. Воно постає як подія мережі та результат живої взаємодії людини, даних, алгоритмів і колективних форм інтелекту.

Така трансформація зберігає просвітницький імпульс критичної раціональності, але суттєво змінює спосіб його реалізації. Розум постає в якості моральної практики, що поєднує інтелектуальну чесність із готовністю відповідати за наслідки фактично спільно створеного знання. Свобода судження більше не можлива у відстороненості від технічних середовищ. А це означає, що людина має вчитися зберігати здатність відповідально рухатися всередині них, зберігати критичну дистанцію й беручи участь у формуванні змістовно наповненого знання замість вливання чергового інформаційного продукту.

Освіта в цих умовах набуває особливої ролі. Вона стає простором, де ціннісний імпульс відповідального судження зустрічається з цифровою структурою пізнання. Саме тут формується людина, здатна не лише користуватися готовими інформаційними продуктами, а й збирати знання з рухомих мереж, перевіряти автоматизовані процедури й впливати на результати. Від того, наскільки освітнє середовище забезпечує доступ до інформації, даних, можливість сумніву й право на втручання, залежить, чи стане цифровий простір розширенням свободи судження, чи перетвориться на середовище поверхневого споживання інформації.

Таким чином, завдання сучасної парадигми знання полягає в тому, щоб цифрові інфраструктури слугували не прискоренню та поширенню поверхневості, а поглибленню відповідальності за результат, наслідки дії тощо. Колективний інтелект має ставати інструментом розв'язання нагальних проблем, а не механізмом їх спрощення. Лише за цієї умови знання збереже свою спрямованість на істину, критику й поступ, хоча вже й не в тиші бібліотеки, а в постійному діалозі з мережею, у якій народжується.

References:

1. Floridi, L 2011, *The Philosophy of Information*, Oxford University Press, Oxford, 401 p.
2. Floridi, L 2024, 'The Hardware Turn in the Digital Discourse: An Analysis, Explanation, and Potential Risk', *Philosophy & Technology*, 37(1), 39. Available at: <https://doi.org/10.1007/s13347-024-00723-1>. [25 May 2026].
3. Gabriel, M, Horn, C, Katsman, A, Krull, W, Lippold, AL, Pelluchon, C & Venzke, I 2022, *Towards a New Enlightenment: The Case for Future-Oriented Humanities*, transcript Verlag, Bielefeld. Available at: <https://doi.org/10.14361/9783839465707>. [25 May 2026].
4. Huerta Castillo, I 2025, 'The Transmodern Digital Enlightenment: DIY Epistemologies, AI–IoT Infrastructures, and Epistemic Justice', *PhilArchive*. Available at: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18018718>. [25 May 2026].
5. Jandrić, P & Knox, J 2022, 'The postdigital turn: Philosophy, education, research', *Policy Futures in Education*, vol. 20, no. 7, pp. 780–795. Available at: <https://doi.org/10.1177/14782103211062713>. [25 May 2026].
6. Kaufman, P 2021, *The New Enlightenment and the Fight to Free Knowledge*, Seven Stories Press, New York.
7. Latour, B 1987, *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 274 p.
8. Metakides, G et al. 2025, 'Digital Enlightenment, Digital Humanism, and Computer-supported Collaboration in Artificial Intelligence Era', *Annals of Data Science*, no. 6, pp. 1799–1823. Available at: <https://doi.org/10.1007/s40745-025-00640-w>. [25 May 2026].
9. Pinker, S 2018, *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*, Viking, New York, 578 p.
10. Nayak, B 2025, *Dialectic of Digital Enlightenment: Reclaiming Radical Philosophy for Our Times*, Springer, 313 p.

Надійшло до видання / Received *25.05.2026*
Прийнято до друку / Accepted *10.06.2026*

Анотація.

Актуальність теми дослідження. *Попри стрімкий розвиток знань і технологій, постійну зміну поглядів і наукових парадигм, актуальність філософського осмислення "часу" залишається нагальним, породжує все нові дискусії та трактування і містить низку "вічних" філософських питань, зокрема питання природи часу, детермінованості, незворотності, співвідношення суб'єктивного сприйняття та об'єктивних критеріїв визначення часу тощо.*

Постановка проблеми. *Відомо, що проблемою часу фундаментально займається фізика. Не оминається проблема визначення часу природничими чи точними науками. Різні аспекти темпоральності цікавлять будь-яку гуманітарну сферу.*

"Час" є каркасом переважної більшості мов. Мова передує суб'єкту та безпосередньо визначає його онтологічну присутність, тому здатна формувати та відображати світогляд. А питання світогляду, в свою чергу, вже напряму пов'язано з цариною філософії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Обрана проблематика огляду є предметом вивчення багатьох дослідників з різних галузей. Серед існуючого*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.59(5-6)-5
УДК 12:122/129+165.6/.8+7.06+001.2

ОГЛЯД ЗАХІДНО-ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПІДХОДІВ РОЗУМІННЯ ЧАСУ В НАУЦІ, ФІЛОСОФІЇ ТА МИСТЕЦТВІ

В. Б. Пенюк